

ГРАФІКА ЯК КОМПОЗИЦІЙНИЙ ПРИЙОМ У ВИРАЗНЕННЯ (роман Я. Олесіча "На озерах вогні")

У статті розглядаються особливості форми маловідомого роману початку 30-х років XX ст., які дають можливість крізь його призму розглянути характерні риси усієї української романістики цього періоду. Основна увага зосереджується на графічному оформленні журнального тексту роману, кеглево-шрифтовому виділенні текстових фрагментів, що є прикметною рисою і твору Я. Олесіча, і літератури цього періоду загалом.

Українська романістика 20-х – початку 30-х років, як і вся література загалом, була націлена на новаторські пошуки, експериментаторство. Насамперед це стосується формальних особливостей романів. Письменники свідомо, навіть декларативно намагаються руйнувати традиційну романну структуру, яка стала класичною протягом XIX ст. Саме це призводить до постійних часо-просторових зміщень, активного втручання у романну дію автора-оповідача, від якого попередня традиція вимагала об'єктивної відстороненості. Надзвичайно активно застосовується спопуляризоване формалістами оголення прийому, у дію роману вводяться персонажі власних попередніх чи чужих творів. Романи цього періоду фактично позбуваються того, що ми називаємо епічною розлогістю, та й загалом є невеликими за обсягом, але натомість набувають гострої динаміки, часто претендуючи (не завжди виправдано) на планетарного рівня охоплення подій.

Ці та інші риси української романістики означеного періоду не могли пройти не поміченими вітчизняним літературознавством. Вони стають об'єктом дослідження в цілому ряді праць [1; 2; 3; 4]. Хоча формальне новаторство романістів 20-х – початку 30-х рр. у цих працях не отримало систематизованої, узагальненої оцінки: одні літературознавці більше зосереджувалися на змістових особливостях творів, інші – об'єктом аналізу обирали тільки окремі романи. Звідси стає зрозумілим, що з різних причин цілий ряд творів узагалі опинився поза увагою науковців.

Саме до таких творів належить і роман Я. Олесіча "На озерах вогні" [5-7]. У цілому цей твір багато в чому є характерним для свого часу. Так, на переломі 20-30-х років українські письменники досить часто звертаються до відтворення подій із життя інших народів ("Чорне озеро" В. Гжицького, "Роман міжгір'я" І. Ле, "Шурган" П. Капельгородського, "Гюлле" О. Досвітнього, нариси того ж О. Досвітнього, М. Йогансена, як і його ж таки романи). Олесіч у своєму романі веде мову про події громадянської війни у Фінляндії і Карелії (Олонецькій губернії). Очевидно, що авторові добре були відомі ці краї. Крім того, він детально опрацював велику кількість документів, що згодом позначилося й на наративних особливостях роману.

Сюжет твору доволі простий: майже повністю позитивні представники табору більшовиків ведуть самовіддану боротьбу проти підступів місцевої буржуазії, націоналістичних випадів із боку наукової інтелігенції (зрозуміло, продажною), регулярних білогвардійських військових частин. Події розгортаються то в Петрограді, то в Петрозаводську, то в Гельсінгфорсі, дуже швидко дія переміщується з одного місця в інше. Водорозділ між персонажами встановлюється дуже чіткий – за класовим принципом і ставленням до проблем національного життя. До позитивних персонажів потрапляють, відповідно, представники більшовицької партії і соціальних низів. Буржуазія й офіцери – зрозуміло, персонажі виключно негативні. Націонал-шовіністичній інтелігенції, яка готова досить швидко продати батьківщину інтервентам заради свого благополуччя, протиставляються істинні патріоти фінського народу (автор, до речі, виявляє прекрасне знання фінської культури, зокрема – літератури і глибоку повагу до неї). Загалом чимось неординарним у царині змісту, крім національного колориту, роман Я. Олесіча на тлі тогочасної романістики не виділявся.

Але роман "На озерах вогні" привертав увагу читача своєю стилістичною незвичністю. Твір складається із 76 невеличких розділів. Це дає змогу авторові не дотримуватися одного стильового струменю протягом усього роману, а періодично змінювати його, урізноманітнювати. Так, при зображенні представників фінського буржуазного уряду Олесіч вдається до прихованої іронії, наближуючи оповідь до сатири чи фейлетону. Відтворюючи перебіг бойових дій, автор активно використовує стилістику газетного репортажу. Варто відзначити, що на особливостях роману "На озерах вогні" досить суттєво позначився вплив газетної журналістики, її жанрів, способів подачі матеріалу тощо. Стилiстичну своєрiднiсть роману Я. Олесiча творить i використання документiв чи стилiзацiй пiд офiцiйно-дiлове або епiстолярне мовлення.

Використання документів, пряме чи завуальоване їх цитування стало невід'ємною рисою історичної романістики перших двох пореволюційних десятиліть. Активно їх вводять у структуру романів В. Гжицький у "Кармелюкові", О. Соколовський у "Богуні" й особливо у циклі романів про народницький рух, З. Тулуб у "Людоловах" та ін. Оскільки радянська ідеологія націлювала на те, щоб відлік часу вести ледь не від початку Жовтневої революції, то події всього 15-літньої давності у романі "На озерах вогні" теж сприймалися як давноминулі, а роман, відповідно, можна було зарахувати до історичної романістики. Велика кількість різноманітних документів (справжніх і вигаданих автором) з'являється на сторінках твору Я. Олесіча: телеграми, звернення, відозви, листи, щоденникові записи тощо.

З уведенням документів у загальну наративну тканину у романі "На озерах вогні" досить тісно пов'язане використання можливостей графіки для виділення найбільш значимих місць, протиставлень чи й просто для творення відповідного зорового естетичного ефекту. До графічного виразнення Я. Олесіч вдався уже з перших рядків твору. Прізвище і назву роману він подає напівжирним виділенням шрифту Arial Black, причому прізвище йде 12 кеглем, а назва роману – 16-м. Тим же шрифтом подається і жанрове визначення – роман. А потім різні повідомлення, телеграми, звернення, авторські ремарки у вступному розділі подаються різноманітними кеглями – від 8-го до 22-го – шрифту Times New Roman. Це приблизно має ось такий вигляд:

я. о л е с і ч
на озерах вогні
р о м а н
х р о н і к а ж и т т я

соціалістична батьківщина в небезпеці!..

Захищаючи нашу країну від нових військових нападів буржуазії, ми пішли на величезні жертви, оголосивши німцям підписати угоду на самих тяжких для нас умовах.

німецький уряд не хоче миру... він захищає капіталістів, він хоче подавити революцію в росії

і так далі до кінця розділу [5: 125-126].

Правда, у 8-9 числі "Червоного шляху", де публікувалися перші розділи роману, крім початку, Я. Олесіч до графічного увиразнення тексту роману майже не вдається. Але, мабуть, він особисто чи з чиеїсь підказки швидко усвідомив, що варіювання кеглів у тексті дає можливість постійно привертати увагу читача, вражати незвичністю журнальної сторінки і навіть впливати на сприйняття змісту твору. Тому у наступних двох числах "Червоного шляху" він постійно вдається до збільшеного чи зменшеного кегля, курсивного написання тощо.

В основному відмінний від основного тексту кегль використовується при відтворенні документів або стилізованих під документ інформаційних повідомлень. Хоча не завжди. Так, щоб виділити значимість вождя пролетаріату, автор роману подає його прізвище в устах учасників мітингу курсивом: "*Ленін! Ленін! Ленін! Ленін!* – зашепотіли навкруги..." [5: 127]. Це слово – *Ленін* – надалі постійно буде виділятися у тексті курсивом [6: 11].

І все-таки графічне виділення стосується насамперед документального матеріалу у романі "На озерах вогні". Часто автор наділяє графічні виділення не просто формально видільними рисами, але й робить їх змістово значимими. Так, він виділяє більшим кеглем оптимістичні повідомлення і звернення, ключові слова, такі як "влада Рад" чи "Радянська Республіка" та ін. У свою чергу, повідомлення негативного характеру, про невдачі більшовицьких військ подаються здрібненим кеглем. Що цікаво, відмінність і високого, і дрібного кеглю від основного тексту обов'язково привертає зорову увагу читача, але більші за розміром букви, безперечно, значно виділяються на загальному тлі. Нерідко у романі "На озерах вогні" зовсім поряд, на одній сторінці чи на сусідніх, зустрічаються здрібнений і збільшений кегль. Контрастність, антитетичність виділених частин тексту зразу і різко кидаються у вічі, впливаючи на читацьке сприйняття вже на рівні підсвідомості. Так, патетичні за характером комсомольські і партійні реляції подаються 18-м кеглем [6: 13-15], і тут же повідомлення про панікерів і провокаторів йде 8-м кеглем [6: 14].

Безперечно, ні Олесіч, ні література 20-х років загалом не були першовідкривачами у вмінні застосовувати графічні засоби для композиційно-сюжетного увиразнення. Ще в далекому XVIII ст. Л. Стерн вдавався до різноманітних типографських, як їх називали, "кунштюків", для творення ексцентричності оповіді і для того, щоб постійно тримати в напрузі читацьку увагу. Ще активніше різні за розміром кеглі, різні шрифти, незвичне їх поєднання використовувала газетна журналістика XIX – початку XX століть. Основна мета все та ж – заволодіти увагою читача, зосередити її на найважливіших матеріалах. Саме звідси, з пресової журналістики, графічне виділення перебирається і в художню літературу. Це яскраво видно і на прикладі роману "На озерах вогні", оскільки якраз журнальний варіант тексту роману характеризується шрифтово-кеглевим різноманіттям.

Коли мова заходить про цей період в українській культурі, то про графічне оформлення видань говорять переважно лише в естетичному контексті, тобто мається на увазі графічно-художнє оформлення титульних сторінок, ілюстрацій, плакатів, загального дизайну газети чи журналу. Повз увагу дослідників пройшли ті вагомні риси графічної подачі тексту твору, які мають суттєве ідейне й композиційне навантаження. Часто при перевиданні творів 20-30-х років у післявоєнні десятиліття цей аспект ігнорувався і тексти подавалися в одноманітному графічному оформленні. А в пореволюційні роки графіка і для видавців періодики (журнальної в тому числі), і для авторів творів важила надзвичайно багато. У цьому неважко переконатися, погортавши декілька підшивок того ж "Червоного шляху", "Життя й революції", "Плугу", "Літературного ярмарку" та ін.

Звичайно, літератори до прийому графічного увиразнення в цей період не вдавалися всуціль і на кожному кроці. Роман Я. Олесіча "На озерах вогні" в цьому плані дуже вирізняється, бо автор використовує цей прийом досить активно, можливо, інколи і переступаючи межу доцільного його застосування. Але цим роман Олесіча привернув увагу як до себе, так і до характерної відмінності журнальних варіантів романістики цього періоду від романів попередніх і подальших десятиріч. Одночасно ще раз довів, що для авторського пошуку і новаторства завжди є місце, навіть у таких, здавалося б, малопродуктивних царинах, як графічне подання тексту твору. У 1933 році письменник уже не міг собі дозволити відхилень від "генеральної" лінії у змісті твору, хоча й тут були спроби пошуку чогось свіжого, нового (хоча б національного колориту, екзотизму для читачів, як у романі "На озерах вогні"), але ще можна було вдаватися до експериментаторства формального. Дуже швидко й це експериментування насильно перервалося.

Я. Олесіч, як і редколегія "Червоного шляху", застосовували різні кеглі й шрифти для естетичної привабливості журналу, як це робилося в журналістиці до цього і в ці часи. Але основне – це виділення документів (будь-яких), ранжирування їх за значимістю, це виділення просто різних значимих фраз чи більших текстових одиниць. А також це постійне привертання уваги читача, намагання "вибити" його з інерційного заколисування одноманітним текстом, переключати увагу на різні регістри і цим значно загострювати її. Саме тому автор роману "На озерах вогні" не всі документи графічно виділяє. Як тільки у романі з'являються великі за обсягом

уривки із щоденників, листів, Олесіч тут же відмовляється від їх кеглевого виділення, розуміючи, що графічне увиразнення є дієвим тільки у невеликих за обсягом текстових частинах. Тому він тільки виділяє курсивом дати щоденникових записів чи підписи авторів листів, чого цілком достатньо для виділення цих текстових елементів.

Зрозуміло, що дослідження графічного оформлення текстів романів не є магістральним напрямом у вивченні української романістики 20-30-х років. Але на прикладі роману Я. Олесіча ми в черговий раз переконуємося, що існує ще велика кількість недосліджених, маловідомих чи й зовсім невідомих аспектів у величезному масиві романістики цього періоду, які потребують ґрунтовного аналізу. Значною мірою це пов'язано і з тим, що велика кількість неординарних творів ще не знайшла належного поцінування і вивчення як із боку масового читача, так і з боку науковців. Особливо важливо враховувати при їх дослідженні контекст моменту творення, вписаність у загальну тогочасну не тільки політичну ситуацію, але, насамперед, – у систему культурних цінностей.

1. Голубева З. Український радянський роман 20-х років. – Х.: Вид-во Харківського ун-ту, 1967. – 215 с.
2. Дончик В. Український радянський роман: Рух ідей і форм. – К.: Дніпро, 1987. – 429 с.
3. Історія української літератури ХХ століття. У 2 книгах. – Кн. 1: 1910-1930-ті роки: За ред. В.Г.Дончика. – К.: Либідь, 1994. – 784 с.
4. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. – Т. I-III. – Харків: Фоліо, 1998.
5. Олесіч Я. На озерах вогні// Червоний шлях. – 1933. – № 8-9. – С. 125-188.
6. Олесіч Я. На озерах вогні// Червоний шлях. – 1933. – № 10. – С. 11-69.
7. Олесіч Я. На озерах вогні// Червоний шлях. – 1933. – № 11-12. – С. 4-37.

Матеріал надійшов до редакції 20.02.2004 р.

Vas'kiv H.S. Графика как композиционный прием увеличения выразительности (роман Я. Олесича "На озерах огни").

В статье рассматриваются особенности формы малоизвестного романа начала 30-х годов ХХ в., которые дают возможность сквозь его призму рассмотреть характерные черты всей украинской романистики этого периода. Основное внимание сосредоточено на графическом оформлении журнального текста романа, кеглево-шрифтовым выделении текстовых фрагментов, что является отличительной чертой и произведения Я. Олесича, и литературы данного периода в целом.

Vas'kiv M.S. Type Matter as Composition Device of Author's Expression (The Novel "Lights of The Lakes" by Y. Olesitch).

The article considers special format of an unknown novel written in early 30^s of the 20th century, which displays characteristic features of Ukrainian novels of the period. It centers on the graphic type of journal text of the novels and author's italicizing of the text fragments which is a distinctive feature of both Y. Olesitch's novel and the Ukrainian literature of the period on the whole.